

Яцишин Михайло Михайлович –
кандидат історичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права Волинського
національного університету імені Лесі
Українки

Регламентація правового статусу засуджених за вчинені злочини у місцях позбавлення волі (повторні злочини)

*У статті розкриваються причини та умови вчинення злочинів у
місцях позбавлення волі, досліджується судова практика в
справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування
покарання в місцях позбавлення волі.*

Злочинність у місцях позбавлення волі являє собою специфічний різновид кримінального рецидиву (ст. 34 КК України). Суспільна небезпека цього виду злочинів полягає в тому, що кримінально карані діяння вчинюються засудженими повторно у процесі відбування кримінального покарання за попередні злочини, в умовах їхньої ізоляції від суспільства, посиленого нагляду та застосування передбачених законом засобів виправлення й ресоціалізації з боку адміністрації установ виконання покарань (далі – УВП), що свідчить про зумисне ігнорування останніми кримінально-правових заборон та підвищену суспільну небезпеку таких діянь.

У науці зазначена проблема є предметом постійного вивчення. Зокрема, цими питаннями досить активно займаються Л.В. Багрій-Шахматов, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, А. Зелінський, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, С.Ю. Лукашевич, В.О. Меркулова, П.П. Михайленко, М.І. Панов, В.П. Петков, В.В. Сташис, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та ін. Однак, у наукових джерелах до визначення поняття “злочинність у місцях позбавлення волі” дослідники ставляться по-різному.

Так, О.Г. Колб вважає, що це – система злочинів, зареєстрованих в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах (далі – СІЗО), та кількість засуджених, які їх вчинили за певний проміжок часу [1, с. 196–197]. С.Ю. Лукашевич під цим поняттям розуміє частину рецидивної злочинності, що проявляється як сукупність повторних злочинів засуджених, учинених ними в період відбування покарань [2, с. 6]. О.В. Старков визначає це поняття як загально-соціальне, регресивне явище у сфері покарань, що проявляється у масі повторних злочинів [3, с. 190] тощо.

Інші науковці обмежуються віднесенням повторних злочинів в основному до різновиду рецидивної злочинності. Так, О.М. Джу́жа вводить у науковий обіг таке визначення, як “пенітенціарний рецидив”, під яким розуміє вчинення нового злочину особами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі [4, с. 134]. Натомість А.П. Закалюк вживає термін “злочинність ув'язнених, що перебувають в установах позбавлення волі”, вважаючи це підсистемою більш широкої системи злочинності [5, с. 595] тощо.

Мета нашого дослідження якраз і полягає в тому, щоб на основі аналізу сучасних наукових інтерпретацій поняття “злочинність у місцях позбавлення волі” розглянути це явище в широкому та вузькому значенні або в кількісно-якісному визначенні злочинів, учинених засудженими під час відбування кримінального покарання, та необхідності відповідної регламентації їх правового статусу з боку установ відбування покарань.

За даними статистики, в останнє десятиріччя (1997–2007 рр.) засудженими щороку вчиняється близько 400 злочинів (з відхиленням у межах 30 злочинів: 1999 р. – 429; 2006 р. – 419 і т. п.). У той же час якісний показник злочинів, наприклад, за ст. 391 КК України “Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи” складає 50–53 % [6, с. 19].

З огляду на предмет дослідження, важливими є оперативно-розшукові та кримінально-правові характеристики злочинності в місцях позбавлення волі. Так, за даними Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – Департамент) до 4 % злочинів в УВП і СІЗО на момент вчинення суспільно небезпечних діянь відносились до категорії негласних співробітників. Від 70 до 80 % суб’єктів злочинів у тих же установах – це особи, які не перебували на оперативно-профілактичному обліку, та ті, хто не відносився до категорії так званих злісних порушників установленого порядку відбування покарань. На обліку в оперативних апаратах наразі перебувають 142 лідери злочинних угруповань та “авторитети” злочинного середовища, які намагаються активно протидіяти адміністрації установ (саме за їх ініціативи мали місце резонансні події в УВП Харківської, Львівської, Рівненської та Хмельницької областей) [7, 2].

На наше переконання, це є результатом стереотипності поведінки адміністрації УВП та СІЗО і, в першу чергу, оперативних апаратів, які акцентують свою увагу лише на видимих об’єктах та компонентах профілактичного впливу, а також ігнорують закономірності та соціальну природу поведінки засудженого в умовах його ізоляції від суспільства (неформальні правила поведінки засуджених; здатність пристосовуватися до персоналу УВП; особистісне самоствердження тощо).

У той самий час субкультура злочинного світу відрізняється від звичайної асоціальним і кримінальним змістом, яскраво вираженими тоталітарними способами впливу на поведінку людини. Вона посідає відповідне місце в системі цінностей засудженого до позбавлення волі, тому її необхідно знати, вивчати та використовувати в діяльності працівників апарату СІЗО та УВП. Це дозволить, на нашу думку, зрозуміти внутрішні закони, за якими живе злочинне середовище, правильно та своєчасно оцінити зміни, що відбуваються в ньому, включаючи стереотипи мислення оперативних працівників у частині запобігання вчинення повторних злочинів з боку засуджених. Так, більшість дослідників відносять до них:

- наявність у значної кількості засуджених тих чи інших психічних аномалій і розладів;
- збереження значною кількістю засуджених, раніше судимих, набутої кримінальної мотивації;
- невисокий освітній рівень переважної більшості засуджених;
- емоційну нестійкість засудженої особи, пограничні стани, інші форми дезадаптації, наслідком яких є агресивна поведінка засудженого;
- конформізм, залежність від інших засуджених і водночас неможливість змінити оточуюче середовище;
- зловживання з боку працівників УВП, недбале ставлення до службових обов’язків, зокрема, невжиття заходів по ліквідації конфліктних ситуацій в середовищі засуджених, а також неслужбові взаємини із засудженими та їх родичами;
- конфлікти серед засуджених;
- слабе забезпечення УВП та СІЗО технічними системами спостереження за дотриманням режиму ув’язненими;
- недоліки в профілактичній роботі та оперативно-розшуковій діяльності (далі – ОРД) [8, с. 153].

За статистичними даними Департаменту, більше 60 % кримінальних справ в УВП щорічно порушується по ст. 391 КК України за злісну непокору засуджених адміністрації у зв’язку з проведенням профілактичних дій по запобіганню більш

тяжких злочинів [6, с. 19]. Проте, їх аналіз свідчить, що зазначена кримінально-правова норма застосовується неефективно, а також усупереч меті правової регламентації даного суспільно небезпечного діяння. Як справедливо зауважує з цього приводу А.П. Закалюк, "... можна констатувати, що три чверті злочинів в УВП є результатом не лише об'єктивного факту їх вчинення, скажімо, як умисного вбивства, тяжкого тілесного ушкодження, втечі тощо, а й певною мірою суб'єктивного ставлення адміністрації до доцільності заведення кримінальної справи за ознаками тієї ж статті 391 КК України проти того чи іншого засудженого" [5, с. 597].

Проаналізувавши судову практику з цих питань, Пленум Верховного Суду прийшов до такого ж висновку. Зокрема, у п. 17 його постанови від 26 березня 1993 р. № 2 "Про судову практику про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі" зазначено, що "... за цією ознакою слід кваліфікувати, за наявності необхідних ознак злісної непокори, дії засуджених, які були організаторами та активними учасниками страйків у виправних установах. Не є злісною непокорою вимогам адміністрації або іншою протидією їй порушення форми одягу, запізнення до шиккування та аналогічні малозначні порушення". А в п. 16 цієї ж постанови висновок ще більш категоричний: "...Порушення засудженим режиму утримання у виправній установі не містить ознак злісної непокори, якщо представник адміністрації виправної установи не звертався до засудженого з конкретними вимогами з цього приводу" [9, с. 103].

У контексті розробки заходів запобігання злочинам та регламентації правового статусу засуджених за повторні злочини важливе значення має характеристика середовища, в якому вчинялися такі злочини. Зокрема, станом на 01.01.2007 р. в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України утримувалось 160 725 осіб, у тому числі у 32 СІЗО – 32,6 тис. взятих під варту, у 136 УВП – 135,6 тис. засуджених та в 11 виховних колоніях – майже 2,2 тис. неповнолітніх засуджених. Уперше були засуджені до позбавлення волі 65 347 осіб (50 % у структурі всіх засуджених до цього виду покарання). Така ж кількість осіб притягалась до кримінальної відповідальності неодноразово – 65 047 (50 %). До 6308 засуджених судами застосовано примусове лікування (ст. 96 КК України), серед яких 3811 – це хронічні алкоголіки, а 2497 – хронічні наркомани [10, с. 24].

Цікавою є й кримінально-правова характеристика засуджених. Так, за умисне вбивство було засуджено 20 698 осіб; за умисне тяжке тілесне ушкодження – 10 685; за розбій – 14 819; за крадіжку – 42 700; за грабіж – 14 258; за хуліганство – 3044; за зґвалтування – 2969. Кримінально-виконавчі дані щодо засуджених до позбавлення волі мали наступний вигляд:

– відповідно до вимог ч. 3 ст. 101 КВК України 370 засуджених, які злісно порушують режим відбування покарання, були переведені з колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки;

– згідно з вимогами ч. 1 ст. 84 КК України та ч. 154 КВК України 525 засуджених, які під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавило їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, були звільнені від подальшого відбування покарання за хворобою [6, с. 25].

У наукових джерелах наводяться й інші характеристики злочинності у місцях позбавлення волі, які мають теоретично-практичне значення для розробки ефективних засобів боротьби з рецидивною злочинністю та підвищення рівня ОРД. У цілому більшість дослідників сходяться на тому, що особистості ув'язнених, які вчинили злочини в установах позбавлення волі, притаманні багато з рис та властивостей, що мають місце серед злочинців-рецидивістів. Але у перших вони виявляються більш помітно, нерідко навіть гостро, особливо у ситуації вчинення злочину. Серед них можна виокремити складність процесу адаптації до умов УВП,

особливо для неповнолітніх і молоді, а також осіб, які мають молоду сім'ю, малолітніх дітей. Вони частіше й скоріше втягуються у конфлікт, що нерідко завершується вчиненням злочину.

Як зазначено у п. 57 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, з метою підтримання належного правопорядку в УВП, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень. Крім цього, відповідно до ст. 104 КВК України в колоніях здійснюється ОРД, основним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою:

- забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб;
- виявлення, попередження і розкриття злочинів, учинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання;
- вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень;
- надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів [11, с. 350–351].

Завдяки цій діяльності запобігається на стадіях готування та замаху основна маса злочинів, а також значна частка інших правопорушень, перекриваються канали надходження до засуджених заборонених предметів, вилучається значна їх частина.

Згідно з ч. 2 ст. 104 КВК України, оперативно-розшукова діяльність здійснюється за допомогою різноманітних заходів: опитування громадян; наведення довідок; збір зразків для порівняльного дослідження; перевірна закупка; дослідження предметів та документів; спостереження; ототожнення особи; огляд та обстеження предметів, будівель, споруд, ділянок місцевості та транспортних засобів; контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень; прослуховування телефонних переговорів; зняття інформації з технічних каналів зв'язку; оперативне впровадження; контрольна поставка; оперативний експеримент тощо.

Правовий статус засуджених у разі вчинення ними масових заворушень, проявів групової непокори або в разі виникнення реальної загрози збройного нападу на колонію та інших надзвичайних ситуацій (стихійне лихо, епідемії, воєнний стан та ін.) регламентує ст. 105 КВК України "Режим особливих умов у колоніях" [11, с. 352–353]. У ч. 1 цієї статті наведено вичерпний перелік підстав для введення режиму особливих умов, оскільки це тягне за собою суттєве обмеження прав і свобод не лише засуджених, а й у певній мірі громадян, які перебувають на об'єктах УВП та прилеглих до них територіях.

У період дії режиму особливих умов в УВП може бути призупинено здійснення деяких прав засуджених, введений посилений варіант охорони та нагляду, особливий порядок допуску на об'єкти, змінений розпорядок дня, обмежена діяльність виробничих, комунально-побутових, культурно-просвітницьких, медико-санітарних та інших служб. Оскільки особливого порядку прийняття рішення про посилення охорони, нагляд за засудженими, здійснення інших додаткових режимних заходів у КВК України не встановлено, воно зазвичай повинно прийматися начальником УВП за погодженням із керівництвом територіального управління Департаменту.

Особливу увагу в забезпеченні правопорядку у місцях позбавлення волі КВК України приділив застосуванню фізичної сили, спеціальних засобів та зброї. Так, у ч. 1 ст. 106 зазначається, що до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних

протиправних дій, а також запобіганню цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовується фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя.

Коментуючи цю статтю КВК України, А.Х. Степанюк та І.С. Яковець цілком слушно наголошують на тому, що неправомірне застосування працівниками УВП фізичної сили, спеціальних засобів та зброї тягне за собою встановлену законодавством відповідальність, і що фізична сила застосовується працівниками установи для затримання засуджених, запобігання злочинів та адміністративних правопорушень, що вчиняються засудженими або іншими особами, якщо ненасильницьким способом не забезпечується виконання законних вимог [11, с. 556].

Відзначаючи загалом певні досягнення законодавців, науковців і практиків у встановленні сучасної регламентації порядку та умов відбування і виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених у місцях позбавлення волі (повторні злочини), слід разом з тим працювати над удосконаленням окремих законодавчих положень і нормативно-правових актів. Щоб не бути голослівними, пропонуємо здійснення таких конкретних заходів:

1. Доповнити п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 “Про судову практику в справах про злочини, пов’язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі” частиною другою такого змісту: “Роз’яснити судам, що при вирішенні питання про злісність проступку засудженого вони мають керуватися положеннями ст. 133 КВК України, в якому дано поняття злісного порушника встановленого порядку відбування покарання”.

Така видозміна зазначеної постанови Пленуму обумовлена тим, що в доктринальних джерелах (коментарях до КК, підручниках, навчальних посібниках тощо) це явище тлумачиться дещо по-іншому, що в кінцевому результаті відображається на стані правозастосувальної практики, коли по ст. 391 КК України притягують до відповідальності засуджених, які не вчинили злісної непокори відносно представників адміністрації УВП.

2. Третє речення ч. 2 п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” краще викласти у такій редакції: “Докази повинні визнаватися такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад тоді, коли їх збір і закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією та іншими законами України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним та іншим законодавством порядку, або уповноваженою особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними та іншими нормами права” [12, с. 14].

Нова редакція зазначеного пункту постанови Пленуму дасть можливість більш ефективно боротися з проявами рецидивної злочинності в УВП та з незаконним притягненням засуджених до кримінальної відповідальності по ст. 391 КК України, мова про які ведеться в п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 “Про судову практику в справах про злочини, що пов’язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі” [9, с. 103].

3. Внести зміни у ч. 4 п. 57 Правил внутрішнього розпорядку УВП, виклавши її у такій редакції:

“Виявлення та постановка на профілактичний облік засуджених, які вчинили злочини або правопорушення чи мають намір їх вчинити, здійснюється оперативними працівниками у взаємодії та спільно з іншими правоохоронними органами та службами установ виконання покарань...” – і далі по тексту цього пункту Правил.

Така видозміна обумовлена вимогами ст. 104 КВК України, в якій визначені основні завдання ОРД у колоніях, одним із яких є надання правоохоронним органам,

що здійснюють ОРД в УВП, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів, де профілактичні обліки засуджених, зокрема хворих з психічними відхиленнями, ведуть психологи, медичні частини та інші підрозділи колонії.

4. Для забезпечення належних оперативних позицій серед засуджених до позбавлення волі потрібно внести зміни у “Настанову про організацію оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань”, передбачивши в ній положення про те, що у найбільш криміногенних зонах, об’єктах і ситуаціях, кількість негласних співробітників має бути співвідносною з кількістю осіб, які там перебувають, у співвідношенні 1:2 (за аналогією штатної кількості персоналу до засуджених, що встановлена в країнах ЄС).

Список використаних джерел

1. Колб О.Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: Навч. посібник. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 494 с.
2. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / 12.00.08. – Х., 2001. – 19 с.
3. Старков О.В. Криминопеналогія, парадокси наказания и уголовный кодекс // Преступность и правовое регулирование борьбы с ней. – М.: Криминологическая ассоциация, 1996. – С. 188–192.
4. Криминологія: Навч. посібник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов та ін. / За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Прецедент, 2004. – 208 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
6. Дотримання прав ув’язнених в Україні. – 2006 // Аспект: Інформ. бюл. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2007. – № 1 (18). – С. 3–28.
7. Прес-реліз щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України // Інтернет-ресурс <[http://www.kvs.gov/ua/punish/control/uk/publish/article;jsessionid=](http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article;jsessionid=)
8. Курс криминології. Особлива частина: Підручник: у 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін. / За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінкон Інтер, 2001. – Т. 2. – С. 153.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 березня 1993 р. “Про судову практику про злочини, пов’язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі” // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / За заг. ред. В.Т. Маляренка; Упоряд. П.П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 98–107.
10. Кримінальні покарання в Україні. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2007. – 36 с.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання друге, доповнене і перероблене / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець. За заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: ТОВ “Одісей”, 2008. – 560 с.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-е вид., змін. і доп. – К.: Видавничий дім “Скіф”, 2007. – С. 9–15.

In the article the causes and the conditions of the committing of crimes in the institution of confinement are considered, the judicial practice in the cases concerning the crime connecting with the breach of the security of the service of sentence in the institution of confinement is investigated.

Стаття надійшла до редакції журналу 30 жовтня 2008 року.